

ՀԻՊԵՐՄԵՆԹԱԼԻԶՄԻԱՆ ԵՎ ՄՏԱՎՈՐ ՎԻՃԱԿՆԵՐԻ ԱՆԹԱՓԱՆՑԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

ՆԵԼԼԻ ՀԱՐՈՅԱՆ^{ID}, ՄԱՐԻ ՄԵԼԻԿՅԱՆ^{ID}
Երևանի պետական համալսարան

Մենթալիզացիան՝ սեփական և այլոց վարքը ներքին մտավոր վիճակների՝ մտքերի, զգացմունքների և մտադրությունների տեսանկյունից հասկանալու և մեկնաբանելու կարողությունը, ժամանակակից կլինիկական հոգեբանության հիմնարար հասկացություններից է: Սույն հոդվածում հիպերմենթալիզացիան դիտարկվում է որպես հոգեկանի ինֆանտիլ կազմակերպվածության դրսևորում և մենթալիզացիայի խաթարման յուրահատուկ ձև: Ցույց է տրվում, որ հիպերմենթալիզացիան և հիպերմենթալիզացիան հակադիր բևեռներ չեն, այլ նույն կառուցվածքային ձախողման՝ այլ անձի մտավոր իրականության անթափանցելիությունը հանդուրժելու անկարողության երկու տարբեր և թվացյալ հակընդդեմ արտահայտություններ: Տեսական վերլուծությունը հիմնվում է մենթալիզացիայի տեսության, հոգեվերլուծության և ֆենոմենոլոգիական հոգեախտաբանության մի շարք դասական և ժամանակակից մոտեցումների համադրման վրա: Ցույց է տրվում, որ հիպերմենթալիզացիան կառուցվածքայնորեն կապված է նախամենթալիզացիոն ռեժիմների, մոգական և պարանոյալ մտածողության, ինչպես նաև անորոշությունը հանդուրժելու անկարողության հետ: Հոդվածի շրջանակներում ընդգծվում է, որ հասուն մենթալիզացիայի հիմնական առանձնահատկությունը ոչ թե այլոց մտքերի նկատմամբ առավել վստահ և մանրամասն իմացությունն է, այլ «չիմացության դիրքը» պահպանելու և այլ անձի ներաշխարհի մասնակի անհասանելիությունը հանդուրժելու կարողությունը: Արդյունքում հիպերմենթալիզացիան սահմանվում է որպես ոչ ճկուն, իրականությունից մասնակիորեն անջատված և կեղծ վստահությամբ ուղեկցվող մենթալիզացիայի ձև, որը վերարտադրում է հոգեկանի վաղ, ինֆանտիլ կազմակերպվածության առանձնահատկությունները:

* **Նելլի Հարոյան** – ԵՊՀ սոցիալական և կլինիկական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ

Нелли Ароян – доцент кафедры социальной и клинической психологии ЕГУ

Nelli Haroyan – Associate Professor at the YSU Chair of Social and Clinical Psychology

Էլ. փոստ՝ nelharoyan@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6542-6594>

** **Մարի Մելիկյան** – ԵՊՀ սոցիալական և կլինիկական հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ

Мари Меликян – магистрант кафедры социальной и клинической психологии ЕГУ

Mari Melikyan – Master's student at the YSU Chair of Social and Clinical Psychology

Էլ. փոստ՝ mari.melikyan1@edu.yasu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6363-375X>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 31.05.2026

Գրախոսվել է՝ 02.06.2026

Հաստատվել է՝ 22.06.2026

© The Author(s) 2026

Բանալի բառեր – հիպերմենթալիզացիա, մենթալիզացիա, հոգեբանական ինֆանտիլիզմ, ձևացման ռեժիմ, մտավոր վիճակների անթափանցելիություն, ռեֆլեկտիվ ֆունկցիա, մոզական մտածողություն, պարանոյալ մտածողություն

Ժամանակակից կլինիկական հոգեբանության մեջ մենթալիզացիայի հասկացությունը կենտրոնական նշանակություն ունի՝ որպես թե՛ հոգեկան զարգացման, թե՛ հոգեթերապևտիկ աշխատանքի հիմնարար մեխանիզմ: Մենթալիզացիայի հասկացությունը թեև իր արմատներով կապված է հոգեվերլուծական մտածողության և զարգացման հոգեբանության հետ, իր ժամանակակից կլինիկական ձևակերպումը ստացել է Պ. Ֆոնագիի, Է. Բեյթմենի և նրանց գործընկերների աշխատանքներում: Այն սահմանվում է որպես մտավոր գործունեություն, որի միջոցով մարդը կարողանում է հասկանալ և մեկնաբանել սեփական և այլոց վարքը՝ այն դիտարկելով ներքին մտավոր վիճակների՝ մտքերի, զգացմունքների, ցանկությունների և մտադրությունների տեսանկյունից¹: Մենթալիզացիայի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ այն ուղղված է թե՛ սեփական, թե՛ այլոց ներաշխարհին և ենթադրում է գիտակցում, որ վարքը պայմանավորված է ներքին հոգեկան գործընթացներով, որոնք միշտ չէ, որ անմիջապես տեսանելի կամ ակնհայտ են: Է. Բեյթմենի և Պ. Ֆոնագիի աշխատանքներում այն դիտարկվում է որպես հոգեկան զարգացման կարևորագույն ձեռքբերում, որի խաթարումը կապված է անձնային խանգարումների և հոգեկան կազմակերպվածության մի շարք ախտաբանական ձևերի հետ²:

Ֆոնագին և Լյույտենը մենթալիզացիան նկարագրում են ոչ թե որպես մեկ միասնական ունակություն, այլ որպես մի քանի հարաբերականորեն անկախ չափումների փոխազդեցություն: Նրանք առանձնացնում են չորս հիմնական բևեռներ³: Առաջինը ավտոմատ և վերահսկվող մենթալիզացիայի տարբերակումն է. ավտոմատ մենթալիզացիան արագ է, հիմնականում ոչ գիտակցված և քիչ ջանք պահանջող, մինչդեռ վերահսկվող մենթալիզացիան դանդաղ, գիտակցված և ռեֆլեկտիվ գործընթաց է: Երկրորդ բևեռը վերաբերում է սեփական և այլոց մտավոր վիճակների ուղղվածությանը: Երրորդը տարբերակում է ճանաչողական և աֆեկտիվ մենթալիզացիան, իսկ չորրորդը՝ ներքին և արտաքին հատկանիշների վրա հիմնվող մենթալիզացիան: Վերջին դեպքում ներքին ուղղվածությունը հենվում է մտքերի և զգացմունքների անմիջական ընկալման վրա, իսկ արտաքինը՝ վարքի, դեմքի արտահայտությունների և այլ տեսանելի նշանների վրա:

¹ Տե՛ս **Allen J. G., Fonagy P., Bateman A.**, Mentalizing in Clinical Practice. Washington DC, American Psychiatric Publishing, 2008, էջ 3-29:

² Տե՛ս **Bateman A., Fonagy P.**, Mentalization-Based Treatment for Personality Disorders: A Practical Guide. Oxford, Oxford University Press, 2016, էջ 3-17:

³ Տե՛ս **Fonagy P., Luyten P.**, A developmental, mentalization-based approach to the understanding and treatment of borderline personality disorder // Development and Psychopathology, 2009, Vol. 21, No. 4, էջ 1355-1381:

Մենթալիզացիայի տեսության կարևորագույն զարգացման դրույթներից մեկն այն է, որ հասուն, ռեֆլեկտիվ մենթալիզացիան երեխայի մոտ չի ձևավորվում միանգամից: Այն աստիճանաբար զարգանում է վաղ մանկության ընթացքում, և մինչ դրա կայացումը երեխան իրականությունն ապրում է ավելի վաղ, նախամենթալիզացիոն ռեժիմների միջոցով: Ֆոնագին, Գ. Գերգելը, Է. Ջուրիստը և Ս. Թարգեթը առանձնացնում են երեք նման ռեժիմ՝ հոգեկան համարժեքության (psychic equivalence), թելեոլոգիական (teleological mode) և ձևացման (pretend mode) ռեժիմները⁴: Նորմատիվ զարգացման ընթացքում այս ռեժիմները աստիճանաբար ինտեգրվում են՝ մոտավորապես երկուսից հինգ տարեկան հասակում, իսկ մտքի տեսության հիմնական կարողությունը՝ միաժամանակ բազմակի իրականություններ ընկալելու ունակությունը, ձևավորվում է մոտ չորսից հինգ տարեկանում:

Հոգեկան համարժեքության ռեժիմում ներքին վիճակները նույնացվում են արտաքին իրականության հետ: Երեխայի համար միտքը պարզապես իրականության ներկայացում չէ, այլ ինքնին իրականությունն է: Եթե նա մտածում է, որ պահարանում հրեշ կա, ապա այդ հրեշը նրա համար իրական է: Թելեոլոգիական ռեժիմում մտավոր վիճակները ճանաչվում են միայն այն դեպքում, երբ արտահայտվում են կոնկրետ, դիտելի գործողություններով: Օրինակ՝ սերն ու հոգատարությունը ընկալվում են որպես իրական միայն այն ժամանակ, երբ դրսևորվում են վարքային մակարդակում: Ձևացման ռեժիմում, ընդհակառակը, ներքին աշխարհը կտրվում է արտաքին իրականությունից. երեխան կարող է խաղալ երևակայական աշխարհում, բայց այդ աշխարհը չի առնչվում իրականությանը: Հասուն մենթալիզացիան ձևավորվում է այն ժամանակ, երբ ներքինի և արտաքինի այս երկու ծայրահեղ հարաբերությունները ինտեգրվում են մեկ ճկուն համակարգի մեջ, որտեղ միտքը ընկալվում է որպես իրականության ներկայացում՝ ոչ դրան նույնական, ոչ էլ դրանից ամբողջությամբ անջատված:

Կարևոր է, որ այս նախամենթալիզացիոն ռեժիմները ոչ միայն զարգացման վաղ փուլեր են, այլ նաև հոգեկանի կառուցվածքային կազմակերպման ավելի պարզունակ ձևեր, որոնք կարող են պահպանվել հասուն տարիքում, հատկապես այն դեպքերում, երբ երեխայի զարգացման միջավայրը ներառել է անտեսում, տրավմատիկ կամ այլ անբարենպաստ փորձառություններ⁵: Այսպիսով, դրանք ինֆանտիլ են ոչ միայն ժամանակագրական, այլև կառուցվածքային իմաստով: Հասուն տարիքում դրանք վերարտադրվում են այն իրավիճակներ-

⁴ Տե՛ս **Fonagy P., Gergely G., Jurist E., Target M.**, Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self. New York, Other Press, 2002, էջ 257-291:

⁵ Տե՛ս **Ensink K., Normandin L., Target M., Fonagy P.** et al., Mentalization in children and mothers in the context of trauma // *British Journal of Developmental Psychology*, 2015, Vol. 33, No. 2, էջ 203-217:

րում, երբ ռեֆլեկտիվ մենթալիզացիան բավարար չափով կայացած չէ կամ ժամանակավորապես փլուզվում է սթրեսի և կապվածության համակարգի ակտիվացման պայմաններում:

Նշենք նաև, որ հոգեկան զարգացման ուսումնասիրությունը ենթադրում է ոչ միայն դրա նորմատիվ ընթացքի, այլև դրա խաթարման ձևերի ըմբռնում, և մենք հենց այդ համատեքստում ենք դիտարկում ինֆանտիլիզմի հասկացությունը: Ինֆանտիլիզմը ասելով այստեղ նկատի չունենք տարիքային անհասություն կամ ինտելեկտուալ թերզարգացում: Հոգեբանական ինֆանտիլիզմը դիտարկվում է որպես հոգեկանի կառուցվածքային կազմակերպվածություն, որի դեպքում, չնայած ժամանակագրական հասունությանը, պահպանվում են հոգեկան ֆունկցիոնալության վաղ, ոչ հասուն ձևերը: Այս իմաստով ինֆանտիլ կազմակերպվածությունը պարզապես «մանկական» վարք չէ, այլ հոգեկան կառուցվածք, որտեղ զարգացման որոշ հիմնարար ձեռքբերումներ՝ աֆեկտների կարգավորումը, անորոշության հանդուրժումը, սեփական և այլոց ներաշխարհի ճկուն ու տարբերակված ներկայացումը, ամբողջությամբ չեն ինտեգրվել անձի հոգեկան կազմակերպվածության մեջ:

Մենթալիզացիայի տեսության շրջանակում ոչ հասուն հոգեկան կազմակերպվածությունը սովորաբար կապվում է մենթալիզացիայի դեֆիցիտի՝ հիպոմենթալիզացիայի (hypomentalizing) հետ: Ենթադրվում է, որ նման կազմակերպվածություն ունեցող անձը դժվարությամբ է ճանաչում վարքի հետևում ընկած մտավոր վիճակները, սահմանափակ կերպով է ընկալում սեփական և այլոց ներաշխարհը և հակված է գործելու առավել կոնկրետ ու առարկայական ձևերով: Այսպիսով, ինֆանտիլիզմը հաճախ նույնացվում է մտավոր վիճակների ընկալման անբավարարության հետ:

Սակայն մենթալիզացիայի խաթարման մեկ այլ ձև՝ հիպերմենթալիզացիան (hypermentalizing), այս պատկերում ավելի բարդ դիրք է զբաղեցնում: Բեյթմենի և Ֆոնագիի սահմանմամբ՝ հիպերմենթալիզացիան այլոց մտավոր վիճակների վերաբերյալ չափազանց բարդ և վստահ մեկնաբանություններ կառուցելու միտում է՝ առանց բավարար իրական հիմքի: Այն դրսևորվում է երկար, չափազանց մանրամասն և հաճախ իրականությունից մասնակիորեն կտրված մեկնաբանություններով, որոնք ուղեկցվում են այլոց մտքերի ու մտադրությունների վերաբերյալ ոչ ճկուն համոզվածությամբ⁶:

Առաջին հայացքից հիպերմենթալիզացիան կարող է ընկալվել որպես հիպոմենթալիզացիայի հակադիր բևեռ՝ ոչ թե մենթալիզացիայի պակաս, այլ դրա ավելցուկ: Սակայն այս պատկերացումը խնդրահարույց է դառնում, երբ այն համադրվում է հասուն մենթալիզացիայի ժամանակակից սահմանումների

⁶ See *Fonagy P., Luyten P., Allison E., Campbell C.*, Reconciling psychoanalytic ideas with attachment theory // *Handbook of Attachment* (eds. J. Cassidy, P. R. Shaver), 3rd ed., New York, Guilford Press, 2016, էջ 780-804:

հետ: Ինչպես նշում են Պ. Լյույտենը և գործընկերները, հասուն մենթալիզացիան ենթադրում է «չիմացության դիրք» (not-knowing stance), այսինքն՝ մտավոր վիճակների սկզբունքային անթափանցելիության ընդունում, ինչպես նաև զգուշավոր և հետաքրքրասեր վերաբերմունք սեփական և այլոց ներաշխարհի նկատմամբ⁷: Հասուն մենթալիզացիան բնութագրվում է ոչ թե վստահությամբ, այլ ճկունությամբ և այն գիտակցմամբ, որ մտավոր վիճակները իրականության ներկայացումներ են, ոչ թե դրա ուղղակի պատճեններ:

Առանցքային դրույթն այն է, որ հիպերմենթալիզացիան հիպոմենթալիզացիայի հակադիր բևեռը չէ, այլ նույն կառուցվածքային խորքային ձախողման այլ դրսևորումը: Երկու երևույթներն էլ արտահայտում են մեկ ընդհանուր անկարողություն՝ դիմանալու այն փաստին, որ այլ անձի մտավոր իրականությունը երբեք ամբողջությամբ հասանելի չէ: Հիպոմենթալիզացիայի դեպքում այդ անթափանցելիությունը փլուզվում է դեպի կոնկրետ իրողություն, իսկ հիպերմենթալիզացիայի դեպքում՝ դեպի երևակայությամբ հագեցած կեղծ վստահություն: Մակայն երկու դեպքում էլ բացակայում է հասուն հոգեկանի այն կարողությունը, որը թույլ է տալիս պահպանել անորոշությունը և մտավոր վիճակները պահել որպես ենթադրություններ, ոչ թե որպես անհերքելի փաստեր:

Բեյթմենն ու Ֆոնագին հիպերմենթալիզացիան դասում են ձևացման ռեժիմի շրջանակին: Նրանք նշում են, որ դա հենց ձևացման ռեժիմի այն տարբերակն է, որն ամենահեշտն է շփոթել իսկական մենթալիզացիայի հետ: Այս դեպքում անձը կենտրոնանում է այլ մարդկանց մտքերի և զգացմունքների վրա, սակայն դրանց մեկնաբանությունը կառուցվում է հիմնականում երևակայական վերագրումների, ոչ թե իրականության հետ ճկուն հարաբերության հիման վրա⁸: Այս դասակարգումը կարևոր տեսական նշանակություն ունի, քանի որ հիպերմենթալիզացիան այդպիսով արդեն իսկ ներկայացվում է որպես զարգացմամբ վաղ, նախամենթալիզացիոն կազմակերպվածության ձև, այսինքն՝ որպես հոգեկանի ինֆանտիլ կառուցվածքի վերարտադրություն հասուն տարիքում:

Ձևացման ռեժիմում մտքերն ու զգացմունքները մասամբ անջատվում են իրականությունից. անձը կարող է երկար և մանրամասն խոսել մտավոր վիճակների մասին, սակայն այդ խոսքը հաճախ թույլ կապ ունի իրական փորձառության հետ⁹: Հոգեթերապևտիկ գործընթացում դա կարող է արտահայտվել ներքին աշխարհի մասին երկար քննարկումներով, որոնք, չնայած իրենց ինտելեկտուալ հարստությանը, չեն բերում իրական հոգեկան փոփոխություն:

⁷ Sté u **Luyten P., Campbell C., Allison E., Fonagy P.**, The Mentalizing Approach to Psychopathology: State of the Art and Future Directions // Annual Review of Clinical Psychology, 2020, Vol. 16, էջ 297-325:

⁸ Sté u **Duschinsky R.**, Foster Mentalizing and Epistemic Trust: The Work of Peter Fonagy and Colleagues at the Anna Freud Centre. Oxford, Oxford University Press, 2024, գլուխ «Forms of non-mentalizing»:

⁹ Sté u **Bateman A., Fonagy P.**, Mentalization-Based Treatment // Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry, 2017:

Նման իրավիճակներում հաճախ պահպանվում է ներքին դատարկության զգացումը, քանի որ ձևավորվող մտավոր կառույցները չունեն հուզական և իրական բավարար հիմնավորում: Արտաքինապես այս ամենը կարող է տպավորություն ստեղծել, թե անձը խորապես հասկանում է ներաշխարհը, մինչդեռ իրականում գործ ունենք իրականությունից մասնակիորեն անջատված կառուցվածքի հետ:

Բեյթմենն ու Ֆոնագին ձևացման ռեժիմի շրջանակում նկարագրում են նաև կեղծ մենթալիզացիայի (pseudomentazing) ձևերը: Դրանց բնորոշ է այն, որ չի ընդունվում դիմացինի մտավոր աշխարհի անթափանցելիությունը, իսկ այլոց մտքերի և զգացմունքների մասին վերագրումները ներկայացվում են չափազանց վստահ, բարդ և համատեքստից դուրս ձևով¹⁰: Ս. Կարտերուդի նկարագրությամբ՝ կեղծ մենթալիզացիան արտահայտվում է ուրիշների մտավոր վիճակների չափազանցված վերլուծությամբ՝ առանց նրանց նկատմամբ իրական հետաքրքրության: Այդ խոսքը հաճախ ռումինատիվ է, չափազանց մանրամասն և կառուցվածքով մոտ է ինտելեկտուալիզացիային ու ռացիոնալիզացիային¹¹: Այս հատկանիշները հակասում են հասուն մենթալիզացիայի հիմնական առանձնահատկություններին՝ ճկունությանը, համեստությանը և մտավոր վիճակների անթափանցելիության ընդունմանը: Հետևաբար, հիպերմենթալիզացիան կարելի է դիտարկել որպես մենթալիզացիայի կառուցվածքային ձախողում, որը վերարտադրում է հոգեկանի վաղ, ինֆանտիլ կազմակերպվածության առանձնահատկությունները:

Երկրորդ կարևոր դրույթը վերաբերում է հոգեկան համարժեքության (psychic equivalence) ռեժիմին և այն հարցին, թե ինչպես է մտքերը պարզապես «մտքեր» պահելու անկարողությունը հանգեցնում միաժամանակ թե՛ կոնկրետ, թե՛ երևակայությամբ հազեցած մտածողության ձևավորմանը: Հոգեկան համարժեքության ռեժիմը սովորաբար կապվում է կոնկրետ և առարկայական մտածողության հետ՝ այն բանի, ինչը մենթալիզացիայի տեսության շրջանակում նկարագրվում է որպես հիպոմենթալիզացիայի դասական ձև: Սակայն ավելի մանրամասն դիտարկումը ցույց է տալիս, որ նույն կառուցվածքը կարող է ծնել նաև մոգական և պարանոյալ մտածողություն: Երբ մտավոր ներքին բովանդակությունը զգացվում է որպես անմիջական իրականություն, այն ձեռք է բերում արտաքին իրադարձությունների ուժ: Դեմքի չեզոք արտահայտությունը կարող է ընկալվել որպես մերժման անվիճելի ապացույց, պատահական հայացքը՝ որպես թաքնված թշնամանքի նշան: Այս դեպքում անձը ոչ թե պարզապես ենթադրում է, այլ իր մտավոր վերագրումները ապրում է որպես փաս-

¹⁰ Տե՛ս **Bateman A., Fonagy P.**, *Mentalization-Based Treatment for Personality Disorders*, 2016, էջ 178-179:

¹¹Տե՛ս **Karterud S.**, *Mentalization-Based Group Therapy (MBT-G): A Theoretical, Clinical, and Research Manual*. Oxford, Oxford University Press, 2015, էջ 24-30:

տեր: Արդյունքում ձևավորվում է կեղծ վստահության վիճակ, որն արտաքինապես կարող է թվալ որպես խորը սոցիալական ըմբռնում, սակայն կառուցվածքայնորեն նույնքան ոչ ռեֆլեկտիվ է, որքան կոնկրետ, առարկայական մտածողությունը:

Հիպերմենթալիզացնող անձը երկար, բարդ և մանրամասն մեկնաբանություններ է կառուցում այլոց մտքերի մասին ոչ թե այն պատճառով, որ ավելի ճշգրիտ է ընկալում նրանց ներաշխարհը, այլ որովհետև ի վիճակի չէ այդ վերագրումները պահել որպես վարկածներ: Դրանք նրա համար դառնում են անմիջական իրականություն՝ այնպես, ինչպես հոգեկան համարժեքության ռեժիմում գտնվող երեխայի համար պահարանի հրեշն է իրական:

Մոգական մտածողության հետ այս կապը հնարավորություն է տալիս դիմելու դասական հոգեվերլուծական ավանդույթին և, մասնավորապես, Ջ. Ֆրոյդի «մտքի ամենագործության» (omnipotence of thought) հասկացությանը: «Տոտեմ և տաբու» աշխատության մեջ Ֆրոյդը մոգական մտածողությունը նկարագրում է որպես հոգեկան գործընթացների գերազնահատում, որի դեպքում մտքի կառուցվածքային առանձնահատկությունները վերագրվում են արտաքին աշխարհին¹²: Նա այս կառուցվածքը կապում է երեխաների, օբսեսիվ ներոզ ունեցողների և մոգական մտածողության տարբեր ձևերի հետ՝ բոլոր դեպքերում ցույց տալով, որ անձը սեփական մտավոր բովանդակությունը ընկալում է որպես արտաքին աշխարհի մասին փաստացի գիտելիք¹³: Այս նկարագրությունը էականորեն համընկնում է հիպերմենթալիզացիայի ժամանակակից նկարագրությանը: Երկու դեպքում էլ առկա են չափազանց մանրամասն մտավոր վերագրումներ, որոնք ուղեկցվում են ոչ ճկուն վստահությամբ և թույլ կապ ունեն իրականության հետ: Այս իմաստով հիպերմենթալիզացիան կարելի է դիտարկել որպես «մտքի ամենագործության» ֆրոյդյան գաղափարի ժամանակակից կլինիկական ձևակերպում:

Պարանոյալ մտածողության հետ կապը լրացուցիչ ամրապնդում է այս պատկերացումը: Ֆոնագին և գործընկերները նշում են, որ հիպերմենթալիզացիան հաճախ ուղեկցվում է այլոց մտավոր վիճակների վերաբերյալ ոչ ճկուն համոզվածությամբ: Պարանոյալ մտածողության մեջ այս համոզվածությունը ստանում է հետապնդող բովանդակություն. անձը մյուսներին վերագրում է թաքնված թշնամանք, չար մտադրություններ կամ դավադրություններ՝ կառուցելով բարդ, սակայն փաստերից մասնակիորեն կտրված մեկնաբանություններ: Հատկանշական է նաև, որ զարգացման հոգեբանության հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ մտքի տեսության «գերակտիվությունը»

¹² Տե՛ս **Freud S.**, Totem and Taboo // The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 13, London, Hogarth Press, 1913/1955, գլուխ III, «Animism, Magic and the Omnipotence of Thoughts», էջ 75-99:

¹³ Տե՛ս **Freud S.**, Notes upon a Case of Obsessional Neurosis // The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 10, London, Hogarth Press, 1909/1955, էջ 233-237:

մանկության շրջանում կապված է հատկապես պարանոյալ բնույթի ապրումների հետ: Այսպես կոչված «հիպեր» մտքի տեսությունը (hyper-theory of mind) մանկության ընթացքում կանխատեսում է հետապնդման և կասկածամտության փորձառություններ¹⁴: Այս դիտարկումները վկայում են, որ մտավոր վիճակների գերվերագրումը զարգացմամբ վաղ ծագում ունի և կառուցվածքայնորեն ինֆանտիլ բնույթ է կրում:

Ժամանակակից կլինիկական հոգեբանության մեջ անորոշությունը հանդուրժելու անկարողությունը դիտարկվում է որպես տրանսդիագնոստիկ խոցելիություն, որը դրսևորվում է անորոշ իրավիճակների նկատմամբ հուզական, ճանաչողական և վարքային բացասական արձագանքներով¹⁵: Այն կապված է տագնապային, դեպրեսիվ և փսիխոտիկ սպեկտրի տարբեր խանգարումների հետ: Այս համատեքստում հիպերմենթալիզացիան կարելի է հասկանալ որպես անորոշությանը դիմանալու անկարողության յուրահատուկ ճանաչողական-մենթալիզացիոն ձև, որտեղ չիմացությունը փոխարինվում է կեղծ, բայց սուբյեկտիվորեն համոզիչ իմացությամբ:

Այս կառուցվածքին առավել մոտ հոգեվերլուծական ձևակերպումներից մեկը հանդիպում է Ու. Բիոնի մոտ: Փոխառելով Ջ. Քիթսի «բացասական կարողություն» (negative capability) արտահայտությունը՝ Բիոնը այն սահմանում է որպես անորոշությունների, կասկածների և առեղծվածների մեջ մնալու կարողություն՝ առանց փաստի և բանականության նկատմամբ «դյուրագրգիռ ձգտման»¹⁶: Նրա համար հասուն հոգեկանի կարևորագույն հատկանիշներից մեկն այն կարողությունն է, որով անձը կարող է պահպանել հարաբերությունը դեռևս ամբողջությամբ չճանաչված մտավոր փորձառության հետ՝ չշտապելով այն փոխարինել շտապ և կեղծ իմացությամբ: Այս տեսանկյունից Բիոնի նկարագրած «իմացության կապի ժխտումը» ճշգրտորեն արտացոլում է հիպերմենթալիզացիայի կառուցվածքը: Այստեղ չիմացությունը չի հանդուրժվում և արագորեն փոխարինվում է կեղծ, բայց վստահ մեկնաբանություններով: Այն, ինչ արտաքինապես կարող է թվալ որպես խորը ըմբռնում, իրականում դառնում է անորոշությունից փախուստ: Հիպերմենթալիզացիայի դեպքում անձը չի պահպանում մտավոր վիճակները որպես բաց և մասնակիորեն անհասանելի իրականություններ, այլ ձգտում է դրանք հնարավորինս արագ վերածել ավարտուն և համոզիչ «իմացության»:

¹⁴ Տե՛ս **Clemmensen L., van Os J., Skovgaard A. M.** et al., Hyper-Theory-of-Mind in Children with Psychotic Experiences // PLoS ONE, 2014, Vol. 9, No. 11, e113082:

¹⁵ Տե՛ս **Buhr K., Dugas M. J.**, The Intolerance of Uncertainty Scale: Psychometric properties of the English version // Behaviour Research and Therapy, 2002, Vol. 40, No. 8, էջ 931-945:

¹⁶ Տե՛ս **Bion W. R.**, Attention and Interpretation. London, Tavistock, 1970, էջ 124-126: Քիթսի բնագիրը ձևակերպման համար տե՛ս **Keats J.**, Letter to George and Thomas Keats, 21 December 1817 // The Letters of John Keats (ed. H. E. Rollins), Vol. 1, Cambridge, Harvard University Press, 1958:

Նմանատիպ կառուցվածքային դիտարկում է առաջարկում նաև Ռ. Բրիթոնը: Նա հասուն հոգեկանի կարևոր ձեռքբերումներից է համարում «եռանկյունային տարածությունը»՝ այն կարողությունը, որով անձը ընդունում է, որ ուրիշների մտքերը մնում են առանձին, ինքնավար և ամբողջությամբ անհասանելի: Բրիթոնի համար հոգեկան հասունությունը ենթադրում է դիմանալ այն փաստին, որ անձը երբեք լիովին ներառված չէ ուրիշի ներաշխարհում: Այս կարողության խաթարումը նա նկարագրում է որպես «հոգեկան ատոպիա»՝ յուրահատուկ անհանդուրժողականություն այլոց մտավոր իրականության նկատմամբ¹⁷: Հիպերմենթալիզացիան այս պատկերի հակառակ, բայց կառուցվածքայնորեն նույնքան ոչ հասուն տարբերակն է: Այստեղ անձը ոչ թե հեռանում է այլոց մտքերից, այլ հակառակը՝ փորձում է յուրացնել դրանք սեփական մեկնաբանությունների միջոցով:

Նույն կառուցվածքի մեկ այլ տեսական տարբերակ առաջարկվում է ֆենոմենոլոգիական հոգեախտաբանության շրջանակում՝ Լ. Մասի «հիպերռեֆլեքսիվություն» (hyperreflexivity) հասկացության միջոցով: Մասը և Ջ. Պարնասը շիզոֆրենիայի փորձառությունը նկարագրում են որպես ինքնության հիմնարար խաթարում, որի հիմնական բաղադրիչներից մեկը հենց հիպերռեֆլեքսիվությունն է: Այն վերաբերում է ինքնագիտակցության այնպիսի չափազանցված ձևերին, որոնց դեպքում այն գործընթացները, որոնք սովորաբար մնում են լուռ և ֆոնային, դառնում են չափազանց բացահայտ ուշադրության առարկա¹⁸: Մասի համար կարևոր է, որ հիպերռեֆլեքսիվությունը չի ներկայացնում «ավելացված» ինքնագիտակցություն կամ հասուն ռեֆլեքսիվություն: Ընդհակառակը, այն ինքնափորձառության խաթարում է, որի դեպքում ֆոնային, ինքնաբերական գործընթացները կորցնում են իրենց բնական ընթացքը: Անձը դադարում է պարզապես «լինել» և սկսում է անդադար դիտարկել ինքն իրեն: Նույն կառուցվածքը կարելի է տեսնել նաև սոցիալական ընկալման ոլորտում: Սովորաբար մարդը ուրիշներին ընկալում է մասամբ ֆոնային, կիսագիտակցական ձևով՝ առանց յուրաքանչյուր շարժման կամ արտահայտության նկատմամբ մշտական մեկնաբանություն կառուցելու: Հիպերմենթալիզացիայի դեպքում այս ֆոնային մակարդակը խախտվում է: Անձը սկսում է անդադար մտածել, թե ինչ կարող է զգալ, մտածել կամ ենթադրել մյուսը: Արդյունքում ուշադրության առարկա է դառնում այն, ինչը նորմալ պայմաններում մնում է թաքնված և չարտահայտված: Այսպիսով, ինչպես հիպերռեֆլեքսիվության դեպքում

¹⁷ Տե՛ս **Britton R.**, *Belief and Imagination: Explorations in Psychoanalysis*. London, Routledge, 1998, էջ 41-58 (գլուխ "Subjectivity, objectivity, and triangular space"):

¹⁸ Տե՛ս **Sass L. A., Parnas J.**, Schizophrenia, Consciousness, and the Self // *Schizophrenia Bulletin*, 2003, Vol. 29, No. 3, էջ 427-444: Տե՛ս նաև **Sass L. A.**, *Madness and Modernism: Insanity in the Light of Modern Art, Literature, and Thought*. Cambridge, Harvard University Press, 1992:

քում, այստեղ ևս տեղի է ունենում պարադոքսալ գործընթաց. այն կարողությունը, որը արտաքինապես թվում է ուժեղացված, իրականում խաթարվում է հենց չափից դուրս ակտիվացման պատճառով:

Զարգացման հոգեբանության և հոգեվերլուծության մի շարք ավանդույթներ փորձել են նկարագրել, թե ինչպես է երեխան առնչվում այլ մարդկանց մտավոր աշխարհի անթափանցելիությանը: Ֆոնագիի և Թարգեթի «խաղ իրականության հետ» աշխատանքները ցույց են տալիս, որ երեխան սկզբնական շրջանում հոգեկան իրականությունը կազմակերպում է երկու՝ դեռևս չինտեգրված ձևերի միջոցով: Առաջինը հոգեկան համարժեքության ռեժիմն է, որտեղ ներքինն ու արտաքինը նույնացվում են, իսկ երկրորդը ձևացման ռեժիմն է, որտեղ ներքին աշխարհը կտրվում է արտաքին իրականությունից¹⁹: Մինչ այս երկու ռեժիմների ինտեգրումը երեխան չի կարող լիարժեք հանդուրժել ներքինի և արտաքինի միջև եղած տարբերությունը: Հասուն մենթալիզացիան ձևավորվում է հենց այդ տարբերությանը դիմանալու կարողության զարգացման արդյունքում: Այն ենթադրում է, որ միտքը պահվում է որպես իրականության ներկայացում՝ ոչ իրականության անմիջական պատճեն, բայց նաև ոչ դրանից ամբողջությամբ անջատված երևակայական կառուցվածք: Այս իմաստով հասուն մենթալիզացիան հիմնված է ոչ թե ամբողջական իմացության, այլ մասնակի չիմացության հանդուրժման վրա:

Հոգեվերլուծական ավանդույթը նկարագրում է նաև, թե ինչպես է երեխան լրացնում մյուսի մտքի վերաբերյալ իր գիտելիքի բացերը: Մ. Քլայնի և Ս. Այզենքսի մոտ երևակայությունը (phantasy) ներկայացվում է որպես այն առաջնային մեխանիզմը, որի միջոցով երեխան փորձում է կառուցել օբյեկտի ներաշխարհի պատկերացում²⁰: Երբ երեխան չի կարող հանդուրժել այն փաստը, որ մյուսի միտքը անմիջականորեն հասանելի չէ, նա այդ բացը լրացնում է կա՛մ առարկայական, կա՛մ երևակայական կառուցվածքներով:

Այս տեսանկյունից հիպերմենթալիզացնող մեծահասակը կառուցվածքայնորեն անում է նույնը՝ պարզապես ավելի բարդ և լեզվականորեն մշակված ձևով: Նրա խոսքը կարող է լինել ինտելեկտուալ, բառային առումով հարուստ և տեսականորեն բարդ, սակայն այդ բարդության տակ հաճախ պահպանվում է նույն հիմնարար անկարողությունը:

Հասուն հոգեկանի առանձնահատկությունը ոչ թե այն է, որ անձը «ավելի շատ» կամ «ավելի քիչ» է մտածում այլոց մասին, այլ այն, որ նա կարող է պահպանել չիմացության վիճակը՝ առանց այն անմիջապես հաղթահարելու կեղծ վստահությամբ: Այս տեսանկյունից հիպերմենթալիզացնող մեծահասակը, որքան էլ զարգացած թվա նրա լեզուն և մտածողությունը, կառուցվածքային

¹⁹ Տե՛ս **Fonagy P.**, Target M., Playing with Reality: I. Theory of Mind and the Normal Development of Psychic Reality // International Journal of Psycho-Analysis, 1996, Vol. 77, No. 2, էջ 217-233:

²⁰ Տե՛ս **Isaacs S.**, The Nature and Function of Phantasy // International Journal of Psycho-Analysis, 1948, Vol. 29, էջ 73-97:

իմաստով մնում է ինֆանտիլ, քանի որ չի կարող դիմանալ սոցիալական ճանաչողության հիմնական պայմանին. ուրիշի միտքը միշտ մնում է մասամբ անհասանելի:

Ամփոփելով նշենք, որ մենթալիզացիայի տեսության շրջանակում հիպերմենթալիզացիան նկարագրված է որպես հասուն մենթալիզացիայի ձև չհանդիսացող երևույթ և դասվում է ձևացման (pretend mode) ռեժիմի շարքին: Ֆունագիի և Բեյթմենի մենթալիզացիայի տեսության համադրումը Ֆրոյդի «մտքի ամենագործության», Բիռնի «բացասական կարողության», Բրիթնի «եռանկյունային տարածության» և Սասի «հիպերռեֆլեքսիվության» հասկացությունների հետ ցույց տվեց, որ տարբեր տեսական ուղղություններ, անկախ իրարից, նկարագրել են նույն կառուցվածքային խնդիրը՝ մտավոր վիճակների անթափանցելիությունը և անորոշությունը հանդուրժելու դժվարությունը:

Այստեղ շատ կարևոր է տարբերակել հասուն ռեֆլեքսիվությունը հիպերմենթալիզացիայից: Արտաքինապես դրանք կարող են նման թվալ, քանի որ երկուսն էլ ներառում են մտքերի, զգացմունքների և միջանձնային հարաբերությունների մասին մտորումներ և խոսք: Սակայն հասուն մենթալիզացիան բնութագրվում է ճկունությամբ, վերապահությամբ և այն գիտակցմամբ, որ սեփական պատկերացումները այլ անձի ներաշխարհի մասին միշտ մասնակի և վերանայելի են: Հիպերմենթալիզացիայի դեպքում, ընդհակառակը, այլոց մտավոր վիճակների վերաբերյալ վերագրումները ստանում են չափազանց որոշակի և ոչ ճկուն բնույթ՝ շատ քիչ տեղ թողնելով այլընտրանքային մեկնաբանությունների և անորոշության համար:

Այս տարբերակումը հատկապես կարևոր է կլինիկական պրակտիկայում: Հոգեթերապևտիկ դաշտում հաճախ ինտելեկտուալիզացիան, խոսքի առատությունը, բարդ հոգեբանական լեզուն և այլոց վարքի երկար մեկնաբանությունները կարող են սխալմամբ ընկալվել որպես բարձր մենթալիզացիա: Իրական մենթալիզացիան սովորաբար ուղեկցվում է հետաքրքրասիրությամբ, երկիմաստության հանդուրժմամբ և սեփական եզրակացությունների վերանայման պատրաստակամությամբ:

Հետևաբար, թերապևտիկ խնդիրը ոչ թե այցելուի մտավոր վերագրումների քանակի ավելացումն է, այլ «չիմացության դիրքի» վերականգնումը՝ կարողությունը դիմանալու այն փաստին, որ ուրիշի միտքը մնում է միայն մասնակիորեն հասանելի: Այս իմաստով հասունությունը սահմանվում է որպես կարողություն՝ ապրել ուրիշների կողքին՝ ընդունելով նրանց ներաշխարհի մշտական մասնակի անհասանելիությունը: Հիպերմենթալիզացիան հենց այս ընդունման ձախողումն է: Ընդ որում, դրա ինֆանտիլ բնույթը պայմանավորված չէ մտածողության պարզությամբ կամ ռեֆլեքսիայի պակասով. ընդհակառակը, այն հաճախ ուղեկցվում է բարձր ինտելեկտուալ ակտիվությամբ և բարդ վերլուծություններով, սակայն կառուցվածքային մակարդակում վերար-

տադրում է զարգացման վաղ փուլերին բնորոշ նույն դժվարությունը՝ անորոշությունը և այլի մտավոր աշխարհի անթափանցելիությունը հանդուրժելու անկարողությունը:

НЕЛЛИ АРОЯН, МАРИ МЕЛИКЯН – Гиперментализация и проблема непрозрачности ментальных состояний. – Ментализация — способность понимать и интерпретировать собственное и чужое поведение через внутренние психические состояния — мысли, чувства и намерения — является одним из фундаментальных понятий современной клинической психологии. В данной работе гиперментализация рассматривается не как избыток зрелой ментализации, а как проявление инфантильной организации психики и особая форма нарушения ментализации. Предполагается, что гипоментализация и гиперментализация представляют собой не противоположные полюса, а два различных и внешне противоположных выражения одной и той же структурной неудачи — неспособности выдерживать непроницаемость психической реальности другого человека. Теоретический анализ основан на сопоставлении классических и современных подходов теории ментализации, психоанализа и феноменологической психопатологии. Показано, что гиперментализация структурно связана с доментализационными режимами, магическим и параноидным мышлением, а также с непереносимостью неопределенности. Подчеркивается, что ключевой характеристикой зрелой ментализации является не большая и более детальная уверенность в понимании мыслей другого, а способность сохранять «позицию незнания» и выдерживать частичную недоступность внутреннего мира другого человека. В результате гиперментализация определяется как негибкая, частично оторванная от реальности форма ментализации, сопровождающаяся псевдоуверенностью и воспроизводящая особенности ранней, инфантильной организации психики.

Ключевые слова: гиперментализация, ментализация, психологический инфантилизм, режим «как будто», непрозрачность ментальных состояний, рефлексивная функция, магическое мышление, параноидное мышление

NELLI HAROYAN, MARI MELIKYAN – Hypermentalizing and the Problem of the Opacity of Mental States. – Mentalization, the ability to understand and interpret one’s own and others’ behavior in terms of underlying mental states, is a fundamental concept in contemporary clinical psychology. This work conceptualizes hypermentalizing not as an excess of mature mentalization, but as a manifestation of an infantile psychic organization. It is proposed that hypomentalizing and hypermentalizing are not opposite poles, but two different expressions of the same structural failure: the inability to tolerate the opacity of another person’s mental reality. The theoretical analysis integrates perspectives from mentalization theory, psychoanalysis, and phenomenological psychopathology. It is argued that hypermentalizing is structurally linked to prementalizing modes, magical and paranoid thinking, and intolerance of uncertainty. The work further emphasizes that the defining feature of mature mentalization is not greater certainty about another person’s mind, but the capacity to maintain a “not-knowing stance” and tolerate the partial unknowability of the other’s inner world. Consequently, hypermentalizing is defined as a rigid and partially reality-disconnected form of mentalization characterized by pseudo-certainty and reflecting features of an early, infantile organization of the psyche.

Key words: hypermentalizing, mentalization, psychological infantilism, pretend mode, opacity of minds, reflective function, magical thinking, paranoid thinking

Գրականության ցանկ / References

- Allen J. G., Fonagy P., Bateman A. (2008). *Mentalizing in Clinical Practice*. Washington DC: American Psychiatric Publishing.
- Bateman A., Fonagy P. (2016). *Mentalization-Based Treatment for Personality Disorders: A Practical Guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Bateman A., Fonagy P. (2017). *Mentalization-Based Treatment*. In B. J. Sadock, V. A. Sadock, & P. Ruiz (Eds.), *Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry* (10th ed.). Philadelphia: Wolters Kluwer.
- Bion W. R. (1970). *Attention and Interpretation: A Scientific Approach to Insight in Psycho-Analysis and Groups*. London: Tavistock Publications.
- Britton R. (1998). *Belief and Imagination: Explorations in Psychoanalysis* (The New Library of Psychoanalysis, Vol. 31). London: Routledge.
- Buhr K., Dugas M. J. (2002). The Intolerance of Uncertainty Scale: Psychometric properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy*, 40(8), 931-945.
- Clemmensen L., van Os J., Skovgaard A. M., Væver M., Blijd-Hoogewys E. M. A., Bartels-Velthuis A. A., Jeppesen P. (2014). Hyper-Theory-of-Mind in Children with Psychotic Experiences. *PLoS ONE*, 9(11), e113082.
- Duschinsky R., Foster S. (2024). *Mentalizing and Epistemic Trust: The Work of Peter Fonagy and Colleagues at the Anna Freud Centre*. Oxford: Oxford University Press.
- Ensink K., Normandin L., Target M., Fonagy P., Sabourin S., Berthelot N. (2015). Mentalization in children and mothers in the context of trauma. *British Journal of Developmental Psychology*, 33(2), 203-217.
- Fonagy P., Gergely G., Jurist E., Target M. (2002). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- Fonagy P., Luyten P. (2009). A developmental, mentalization-based approach to the understanding and treatment of borderline personality disorder. *Development and Psychopathology*, 21(4), 1355-1381.
- Fonagy P., Luyten P., Allison E., Campbell C. (2016). Reconciling psychoanalytic ideas with attachment theory. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment* (3rd ed., pp. 780-804). New York: Guilford Press.
- Fonagy P., Target M. (1996). Playing with Reality: I. Theory of Mind and the Normal Development of Psychic Reality. *International Journal of Psycho-Analysis*, 77(2), 217-233.
- Freud S. (1909/1955). Notes upon a Case of Obsessional Neurosis. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 10). London: Hogarth Press.
- Freud S. (1913/1955). Totem and Taboo. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 13). London: Hogarth Press.
- Isaacs S. (1948). The Nature and Function of Phantasy. *International Journal of Psycho-Analysis*, 29, 73-97.
- Karterud S. (2015). *Mentalization-Based Group Therapy (MBT-G): A Theoretical, Clinical, and Research Manual*. Oxford: Oxford University Press.
- Keats J. (1958). *The Letters of John Keats* (H. E. Rollins, Ed., Vol. 1). Cambridge: Harvard University Press.
- Luyten P., Campbell C., Allison E., Fonagy P. (2020). The Mentalizing Approach to Psychopathology: State of the Art and Future Directions. *Annual Review of Clinical Psychology*, 16, 297-325.
- Sass L. A. (1992). *Madness and Modernism: Insanity in the Light of Modern Art, Literature, and Thought*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sass L. A., Parnas J. (2003). Schizophrenia, Consciousness, and the Self. *Schizophrenia Bulletin*, 29(3), 427-444.